

RUDARSKA PODRUČJA I PROBLEM ZAŠTITE ŽIVOTNE SREDINE: STAVOVI LOKALNOG STANOVNIŠTVA BORA I MAJDANPEKA

**Milena Toković¹, Dušanka Milosavljević², Tamara Maričić³,
Marijana Pantić⁴, Milovan Vuković⁵**

Apstrakt: Rudarska područja u Srbiji nalaze se pred brojnim izazovima u domenu zaštite životne sredine i upravljanja okruženjem. Pored ekoloških izazova poput prekomerne emisije štetnih gasova, zagađenja površinskih i podzemnih voda i dr., prisutni su i zakonsko-regulatorni izazovi, kao što je usaglašavanje sa EU legislativom i ekološkim principima, neefikasna primena zakona i propisa, ali i društveni izazovi poput obrazovanja i podizanja svesti stanovništva o značaju zaštite životne sredine i njihovo učešće u formalnim i neformalnim aktivnostima u lokalnoj zajednici. Anketno istraživanje je sprovedeno na slučajnom uzorku (N=300) u periodu avgust-septembar 2024. u seoskim i gradskim naseljima grada Bora i opštine Majdanpek. Na osnovu toga, u ovom radu predstavimo stepen učešća lokalnog stanovništva u kreiranju planskih dokumenata i aktivnostima koje su značajne za lokalnu zajednicu.

Ključne reči: životna sredina, participacija, prostorno planiranje, Bor, Majdanpek

MINING AREAS AND THE ENVIRONMENTAL PROTECTION ISSUE: THE ATTITUDES OF THE LOCAL POPULATION OF BOR AND MAJDANPEK

Abstract: Mining areas in Serbia face numerous challenges in the field of environmental protection and management. In addition to ecological challenges, such as harmful gas emissions, pollution of surface and ground waters, etc., there are also legal and regulatory challenges, including aligning with the EU legislation and ecological principles, ineffective enforcement of legal acts, and, finally, social challenges of the local population participation in formal and informal activities within the community. A survey was conducted on a random sample (N=300) in the period August to September 2024 in the rural and urban settlements of the city of Bor and the municipality of Majdanpek. Based on the above, this paper will present the level of local population participation, both in the creation of planning documents and in activities significant to the local community.

Key words: environment, participation, spatial planning, Bor, Majdanpek

¹ Univerzitet u Beogradu - Geografski fakultet, Studentski trg 3/III, 11000, Beograd, Srbija, E-mail: milena.tokovic@gef.bg.ac.rs, ORCID 0000-0001-5380-4828

² Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Univerzitet u Beogradu, E-mail: dusanka.milosavljevic@ifdt.bg.ac.rs, ORCID 0000-0003-3140-9709

³ Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije, Bulevar kralja Aleksandra 73/II, 11000, Beograd, Srbija, E-mail: tamara@iaus.ac.rs, ORCID 0000-0003-4827-5065

⁴ Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije, Bulevar kralja Aleksandra 73/II, 11000, Beograd, Srbija, E-mail: marijana.d.pantic@gmail.com, ORCID 0000-0001-8328-4077

⁵ Tehnički fakultet u Boru, Univerzitet u Beogradu, Vojske Jugoslavije 12, 19210 Srbija, E-mail: mvukovic@tfbor.bg.ac.rs, ORCID 0000-0003-1715-1078

UVOD

Rudarske aktivnosti utiču na brojne oblasti: stanovanje, privredu, saobraćaj, energetsku i hidro-infrastrukturu, ali i na biosferu. Rudarstvo je u tehnološkom pogledu značajno napredovalo tokom poslednjeg veka, skratilo se vreme eksploatacije rudnog polja uz ostvarivanje većih profitnih stopa (Kuzović, 2022). Pored ekonomskih prednosti rudarskih aktivnosti – zapošljavanje, privredni rast – brojni stručnjaci upozoravaju na ekološke posledice: povećanje emisije gasova sa efektom staklene bašte, krčenje šuma, zauzimanje plodnog zemljišta, ugrožavanje vodnih ekosistema i narušavanje ekološke ravnoteže. Ne smemo zaboraviti i neželjene socijalne posledice po lokalnu zajednicu: prisilno raseljavanje lokalnog stanovništva, neadekvatna isplata za eksproprisanu imovinu, nedovoljno angažovanje nadležnih institucija, ograničavanje prava lokalnih vlasnika zemljišta, itd. (Petovar, 1983; Terminski, 2013; Petovar, 2015; Oliveira et al., 2021; Batas Bjelić, 2022, Petrović, 2023; Petrović et al., 2024). U mnogim delovima sveta, usled navedenih negativnih posledica rudarskih aktivnosti i intenzivnijeg razvoja rudarstva u prvim decenijama 21. veka, poraslo je nepoverenje i kritičko sagledavanje delovanja rudarskih kompanija i vladinih institucija (Arsel et al., 2016; Conde & Billon, 2017; Schilling-Vacaflor & Eichler, 2017; Espinosa, 2022; Heikkinen et al., 2023), pogotovo imajući u vidu to da su njihove prakse prema životnoj sredini i društvu upitne (Terminski, 2013). Stremljenje ka niskougljeničnoj budućnosti podrazumeva razmatranje potreba i zahteva različitih zainteresovanih strana, kao i analizu brojnih faktora (geoloških, ekonomskih, tehnoloških, ekoloških, socijalnih, političkih, itd.) kako bi se sagledale dobre i loše strane velikih razvojnih projekata u oblasti rudarstva, a u cilju održivog korišćenja prirodnih resursa (Kalt, 2014).

Planska dokumenta za rudarske komplekse i basene zahtevaju da se posveti pažnja načinu oglašavanja svake od pojedinačnih faza planiranja, sa ciljem što boljeg informisanja lokalnog stanovništva koje može biti ugroženo rudarskom delatnošću. Pojedini stručnjaci smatraju da bi vreme tokom kojeg je javnost uključena u izradu plana za rudarsko područje moralo biti duže u odnosu na planove ostalih regiona, kao i da se treba što više raditi na informisanju stanovništva tj. razumevanju uticaja implementacije plana na životnu sredinu. U tu svrhu, poželjno je obezbediti stručnu pomoć za razumevanje planova kao i besplatnu pravnu pomoć licima koja su pogođena izradom plana (Kuzović, 2022). Cilj ovog rada je da razmotrimo stepen participacije lokalnog stanovništva u rudarskim područjima kako u kreiranju planskih dokumenata, tako i u aktivnostima koje su značajne za lokalnu zajednicu. U prvom delu rada predstavimo ekološke izazove u okvirima participativne demokratije i u kontekstu postsocijalističkog društva. Dalje ćemo predstaviti odnos lokalne zajednice prema rudarskoj aktivnosti i konkretne ekološke izazove sa kojima se susreću stanovnici Bora i Majdanpeka. U trećem delu rada predstavimo perspektivu lokalnog stanovništva Bora i Majdanpeka na osnovu anketnog istraživanja koje je sprovedeno u periodu jul – septembar 2024. Analiziraćemo sledeća pitanja: (1) koji to problemi u zajednici najviše brinu stanovnike; (2) koliki je stepen njihovog učešća u kreiranju planskih dokumenata; (3) šta je ono što ih motiviše da učestvuju u kreiranju planskih dokumenata, a šta je ono što ih demotiviše. U zaključku ćemo nastojati da otvorimo raspravu o postojećem raskoraku između, s jedne strane, razvijene ekološke svesti stanovništva rudarskih područja i, s druge strane, niskog stepena participacije i motivacije u procesu kreiranju planskih dokumenata.

EKOLOŠKI IZAZOVI I PARTICIPATIVNA DEMOKRATIJA

Koncepti participativne demokratije i odgovornog upravljanja (okruženjem) postaju sve prisutniji u savremenom političkom diskursu poslednjih decenija 20. veka naročito u kontekstu ekološke krize. Participativna demokratija podrazumeva povećanje partnerstva sa akterima van hijerarhijske državne kontrole na uštrb značaja komandno-kontrolne moći

državnih aktera. Kako su građani prema ovom konceptu značajni akteri, postavlja se pitanje njihove informisanosti, stručnosti, ali i motivacije za odgovorno upravljanje okruženjem. U tom pogledu postoji potreba za reafirmacijom pojma „posvećenih aktera“ koji su zainteresovani za pitanja od javnog interesa i koji pokazuju odgovornost prema zajednici (Barry, 2002; Borzel, 2009; Petrović, 2013).

Koncept participativne demokratije ne nosi nužno pozitivne promene. Kooperativna akcija nailazi na ograničenja kada individualni doprinos nije presudan, odnosno kada postoji nepoverenje da će se i drugi uključiti u kolektivnu akciju. Takođe, dolazi do „vaganja“ između neposrednog ličnog troška i potencijalne (kolektivne) dobiti (Olstrom, 1990; Petrović, 2013). Otuda ne čudi da se poslednjih decenija uočava odsustvo motivacije građana da učestvuju u akcijama lokalne zajednice, uprkos činjenici da je briga o okruženju postala univerzalna i deo opšteprihvaćenog političkog pravca (Pakulski and Crook, 1998). Koncept participativne demokratije nailazi na prepreke i usled specifičnog društveno-istorijskog konteksta društva. Odnos Srbije prema ekološkim pitanjima obeležen je postsocijalističkim kontekstom zemlje na poluperiferiji. Naime, usled ekonomskih teškoća, relativno zatvorene političke strukture i ratova tokom devedesetih godina, nije postojala zainteresovanost za rešavanje ekoloških pitanja. Međunarodna izolacija doprinela je i kašnjenju usklađivanja nacionalnih normativa zaštite životne sredine sa internacionalnim standardima. Uprkos transformacijskim procesima nakon 2000. godine, nova regulativa o upravljanju životnom sredinom primenjuje se sporo i neadekvatno, naročito u domenu učešća građana (Petrović, 2013).

BOR I MAJDANPEK: SRPSKI ELDORADO ILI EKOLOŠKA CRNA TAČKA ISTOČNE SRBIJE?

U Srbiji su se rudarska područja vekovima posmatrala kao vredan resurs koji služi opštoj dobrobiti društva i države. Šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog veka govori se o negativnim stranama rudarstva, pre svega u kontekstu teških i rizičnih radnih uslova rudara. Poslednjih decenija u fokusu stručne i naučne javnosti jesu uticaji rudarske aktivnosti na životnu sredinu. I dok je do 80-ih godina prošlog veka prevladavao odnos simbioze između rudarstva i lokalne zajednice, te se više gledalo na korist rudarenja za društvo u celini, poslednjih decenija dolazi do gubitka ove simbioze, usled, između ostalog ekološke štete koja pogađa sve veći broj stanovnika (Petovar, 2022).

Borski region je poznat po najvećim nalazištima bakra u zemlji, i među najvećim u Evropi. Proizvodnja bakra u Boru počela je 1903. godine. Osnovne delatnosti u Boru su rudarstvo i metalurgija, što je zastarevanjem tehnologija pojačalo negativne uticaje na životnu sredinu. U literaturi, Bor i Majdanpek se često nazivaju „ekološkom crnom tačkom“. Dugotrajni rudarski radovi doveli su do zauzimanja poljoprivrednog i građevinskog zemljišta, a devastacijom pedološkog sloja poljoprivredno zemljište je mestimično potpuno degradirano. Rudarsko-topioničarski kompleks je već nekoliko decenija dominantan izvor prekomernog zagađenja vazduha, voda i zemljišta, pre svega suspendovanim česticama, teškim metalima i sumpor-dioksidom. Velike emisije sumpor-dioksida iz metalurških procesa dovele su do zakišeljavanja tla, uništavanja vegetacije i erozije. Tek od 2022. godine koncentracije sumpor-dioksida u vazduhu su smanjene zbog primene novih tehnologija i rekonstrukcije topionice, ali remedijacija i revitalizacija zemljišta izostaju već decenijama. Procenjuje se da je preko 25.000 hektara zemljišta oštećeno. Rudnička i flotacijska jalovišta predstavljaju veliki i dugotrajni rizik za zagađenje vazduha, voda i zemljišta, i za formiranje klizišta. Dodatne posledice rudarenja su brojne – zakišeljavanje zemljišta, uništavanje vegetacije, zagađenje površinskih i podzemnih voda, naročito Borske reke koja je po kvalitetu često i van klase (Šerbula, 2013). Pored direktnog uticaja na pogoršanje zdravlja lokalnog stanovništva, ono se i indirektno ugrožava jer kvalitet poljoprivrednih proizvoda uzgojenih na ovom području može biti narušen (Filimon et al., 2021).

ANALIZA REZULTATA

Anketno istraživanje sprovedeno je na slučajnom uzorku (N=300) u periodu avgust-septembar 2024. u seoskim i gradskim naseljima grada Bora (N=230) i opštine Majdanpek (N=70). Uzorkom je obezbeđena reprezentativnost uz pomoć osnovnih sociodemografskih obeležja (pol, starost, školska sprema). Anketno istraživanje je obavljeno u svim gradskim mesnim zajednicama i odabranim seoskim mesnim zajednicama po kriterijumu blizine rudarskog basena (Bor: Krivelj, Oštrelj i Slatina; Majdanpek: Rudna glava i Vlaole), odnosno brojnosti stanovništva (Bor: Brestovac). U analizi je korišćen metod deskriptivne statistike.

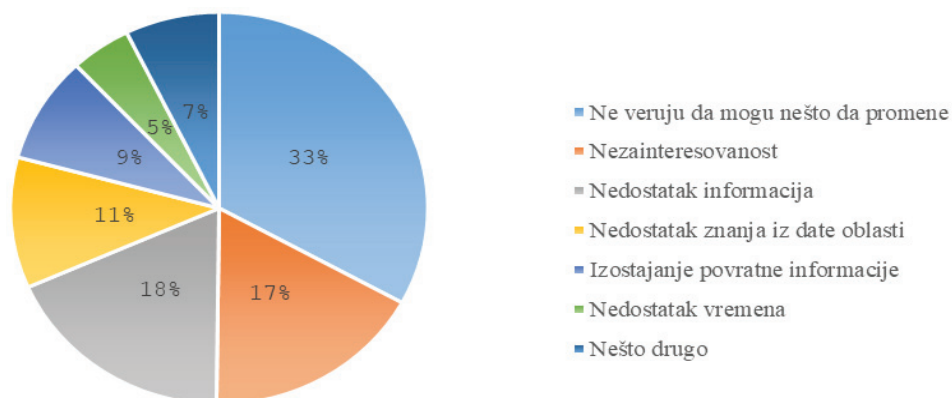
Lokalno stanovništvo Bora i Majdanpeka je kao najveći probleme u svojoj lokalnoj zajednici prepoznalo ekološke probleme (39,1%), potom probleme raseljavanja zbog blizine rudarskih basena (19,4%), odliv stanovništva (16,7%) i komunalne probleme (15,3%). Ovi nalazi su u skladu sa trendom da je u manje razvijenim zemljama ekološka zabrinutost fokusirana na „neposredno vidljivu degradaciju životne sredine (blizina deponija, industrijskih zagađivača i sl.)“ (Rootes, 1997; 2007, navedeno prema Petrović, 2013, str. 109). S obzirom da stanovništvo u najvećem procentu prepoznaje ekološke, potom i društvene posledice rudarskih aktivnosti, interesovalo nas je koliko često učestvuju u kreiranju planskih dokumenata i šta je ono što ih motiviše, odnosno demotiviše da učestvuju u ovom procesu.

Svega 4,3% ispitanika učestvovalo je u ranom javnom uvidu u planska dokumenta. Čak 40% ispitanika nije znalo da rani javni uvid postoji, a i da su znali, ne bi učestvovali. Podatak koji govori u prilog loše informisanosti, ali i potencijalnog učešća stanovništva jeste da je 28% ispitanika odgovorilo da nisu čuli da postoji, ali da bi rado učestvovali. Međutim, skoro isti procenat, 27% ispitanika je informisan o mogućnosti učešća, ali nisu učestvovali. Informacije iz izveštaja anketara sa terenskog istraživanja govore da mali broj ispitanika zna razliku između ranog javnog uvida i javnog uvida, te je i frekvencija odgovora na pitanje o učešću u javnom uvidu u planska dokumenta veoma slična. Lokalno stanovništvo je generalno i slabo informisano o razvojnim planovima grada. Čak 73,8% ispitanika je svoju informisanost o razvojnim planovima ocenilo kao nikakvu, odnosno veoma lošu.

Pored niskog učešća lokalnog stanovništva u kreiranju planskih dokumenata, i slabe informisanosti o razvojnim planovima, više od polovine ispitanika (51,7%) navodi da nije upoznato sa aktivnostima koje su građani preduzimali da bi unapredili kvalitet života u gradu/selu u poslednjih pet godina. Onih koji ipak navode učešće u određenim aktivnosti (npr. protest protiv zagađenja vazduha ili raseljavanja, blokada puta, rešavanje lokalnih problema tj. uređenje parkova i zelenih površina, uređenje igrališta i sl.) takođe je relativno malo – svega 24,3%.

S obzirom da rezultati pokazuju nizak nivo učešća građana i slabu informisanost, interesovalo nas je šta je ono što ih motiviše da učestvuju u procesu kreiranja planskih dokumenata. Čak 25% stanovništva je navelo da ih ništa ne motiviše. Ipak, najčešći motiv lokalnog stanovništva da učestvuje u procesu kreiranja planskih dokumenata jeste želja za unapređenjem zajednice (34,1%), a potom lična pogođenost problemom (27,0%). U značajno manjem procentu kao razloge motivacije birali su ličnu zainteresovanost za temu (7%), potrebu da utiču na donošenje odluka (4,1%), povezanost sa susedima (2,4%).

Na Grafikonu 1 prikazani su ključni razlozi zbog kojih građani ne učestvuju više u procesu kreiranja planskih dokumenata. Pored ponuđenih odgovora, 7% ispitanika se opredelilo za opciju „nešto drugo“ i kao razloge navelo: strah od vlasti, ucena, uslovljavanje gubitkom posla, nepoverenje u vlast i lokalnu samoupravu, nezainteresovanost lokalne samouprave da uključi građane u kreiranje planova, ali i nezainteresovanost mladih da učestvuju u procesu kreiranja planskih dokumenata.

Grafikon 1. Ključni razlozi zašto građani ne učestvuju više u procesu kreiranja planskih dokumenata

Neučestvovanje građana u formalnim procesima odlučivanja može se objasniti generalnim nepoverenjem u državu i u rudarske kompanije koje je, kako navodi Conde (2017), zabeleženo i u razvijenim zemljama. Nalazi se mogu tumačiti i u lokalnom kontekstu – u skladu sa tezom da se među građanima (post)socijalističkih zemalja uočava porast ekološke svesti, ali da on nije praćen većim građanskim aktivizmom. Građani su okupirani privatnim problemima i oslonjeni na socijalne mreže, usled nepoverenja u građanske i političke institucije (Duch and Taylor, 1993; Howard, 2003). Komparativna evropska istraživanja su takođe pokazala da su vrednosti poput poverenja, tolerancije i aktivizma slabije zastupljene u postsocijalističkim društvima, ne samo usled opšte društveno-ekonomske nesigurnosti, već i nasleđa autoritativnog režima (Inglehart and Baker, 2000; Petrović 2013). Ovo nasleđe, pored odsustva poverenja, nosi sa sobom i strah od potencijalnih sankcija (Arendt, 1970).

ZAKLJUČAK

Sprovedeno istraživanje ukazalo je na nizak nivo učešća lokalnog stanovništva u procesu planiranja razvoja njihovog regiona. Osnovni razlog za neučestvovanje u proceduri javnog uvida u planska dokumenta jeste neinformisanost – oko 40% ispitanika nije znalo da postoji mogućnost ranog javnog uvida, a od onih koji su znali manje od 5% je u njemu nekada učestvovalo. Takođe, skoro $\frac{3}{4}$ ispitanika je svoju informisanost o razvojnim planovima ocenilo kao nikakvu, ili veoma lošu. Značajno ograničenje predstavlja i nezainteresovanost – npr., i pored informacije o postojanju ranog javnog uvida, 55% stanovnika u njemu ne želi da učestvuje.

Dok četvrtinu stanovništva ništa ne motiviše za aktivno učestvovanje u procesu planiranja lokalnog razvoja, želja za unapređenjem zajednice (34,1%), a potom lična pogođenost problemom (27,0%) izdvajaju se kao dominantni razlozi za participaciju. Ispostavilo se da trećina ispitanika ne veruje da mogu nešto da promene, dok manji broj njih ne učestvuje u planiranju zajednice zbog nedostatka informacija (18,2%), nezainteresovanosti (17,2%), kao i nedostatka znanja i stručnosti iz date oblasti (10,8%).

Kako bi se unapredila praksa prostornog planiranja i učešća javnosti u kontekstu rudarskih regiona, neophodno je raditi na obnovi poverenja kroz veću transparentnost i dostupnost informacija, kao i na razvijanju participativne kulture putem institucionalizacije

neformalnih formata dijaloga. Takođe, važno je obezbediti institucionalnu zaštitu slobode izražavanja, pri čemu se proces evropskih integracija može kritički sagledati kroz prizmu mogućnosti za unapređenje standarda učešća javnosti i odgovornosti, uz komparativnu analizu relevantnih iskustava post-socijalističkih zemalja periferije EU.

ZAHVALNICA

Ovaj rad finansirali su Fond za nauku (grant br. #7598) i Ministarstvo za nauku, tehnološki razvoj i inovacije Republike Srbije (grant br. 451-03-137/2025-03/200091, 451-03-136/2025-03/200006, 451-03-136/2025-03/200025, 451-03-137/2025-03/200131).

LITERATURA

Arendt, H. (1970). *On violence*. Harcourt Brace Jovanovich.

Arsel, M., Hogenboom, B., & Pellegrini, I. (2016). The extractive imperative and the boom in environmental conflicts at the end of the progressive cycle in Latin America. *Extractive Industries and Society*, 3, 877–879. <https://doi.org/10.1016/j.exis.2016.10.013>

Barry, J. (2002). Vulnerability and virtue: democracy, dependency and ecological stewardship. In: B. Minter, B.T. Pepperman (eds.). *Democracy and the claims of nature* (133–152 pp.). Lanham, MD: Rowman and Littlefield.

Batas Bjelić, I. (2022). Ne samo za dobrobit povlašćenih. Da li bi pametno korišćenje jadarita značajno ubrzalo energetska tranziciju Srbije? U: P. Marković, N. Đereg (ured.) *Rudarstvo – opasnosti i izazovi u zaštiti životne sredine* (str. 13–19). Subotica: Centar za ekologiju i održivi razvoj, Subotica.

Borzel, T. (2009). New Modes of Governance and Accession: The Paradox of Double Weakness. In: T. Borzel (ed.). *Coping with Accession to the European Union, New Modes of Environmental Governance* (7–31 pp). London; New York: Palgrave Macmillan.

Conde, M., & Billon, P. L. (2017). Why do some communities resist mining projects while others do not? *Extractive Industries and Society*, 4, 681– 697. <https://doi.org/10.1016/j.exis.2017.04.09>

Duch, R. M. & Taylor, M. A. (1993) Postmaterialism and the Economic Condition. *American Journal of Political Science*, Vol. 37, No.3:747–779.

Espinosa, C. (2022). Reducing power disparities in large-scale mining governance through counter-expertise: A synthesis of case studies from Ecuador. *Extractive Industries and Society*, 9, 101000, <https://doi.org/10.1016/j.exis.2021.101000>

Filimon, M. N., Caraba, I. V., Popescu, R., Dumitrescu, G., Verdes, D., Petculescu Ciochina, L., & Sinitean, A. (2021). Potential ecological and human health risks of heavy metals in soils in selected copper mining areas - A case study: The Bor area. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(4), 1516.

Heikkinen, A., Nygren, A., & Custodio, M. (2023). The slow violence of mining and environmental suffering in the Andean waterscapes. *Extr. Ind. Soc.*, 14, 101254. <https://doi.org/10.1016/j.exis.2023.101254>

Howard, M. (2003). *The Weakness of Civil Society in Post-Communist Europe*. Cambridge; New York: Cambridge University Press.

Inglehart, R. & Baker, W. (2000). Modernization, Cultural Change, and the Persistence of Traditional Values. *American Sociological Review*, Vol. 65, No.1.

Kalt, T. (2024). Transition conflicts: A Gramscian political ecology perspective on the contested nature of Sustainability transition. *Environmental Innovation and Societal Transitions*, 50, March, 100812. <https://doi.org/10.1016/j.eist.2024.100812>

Kuzović, D. (2022). Rudarstvo i savremeni urbanizam. Nekoliko aktuelnih problema na primeru rudnika litijuma u Jadru. U: P. Marković, N. Đereg (ur.) *Rudarstvo – opasnosti i izazovi u zaštiti životne sredine* (str. 27-32). Subotica: Centar za ekologiju i održivi razvoj.

Oliveira, G. McKay, B., & Liu, J. (2021). Beyond land grabs: New insights on land struggles and global agrarian change. *Globalizations* 18(3), 321–338. <https://doi.org/10.1080/14747731.2020.1843842>

Olstrom, E. (1990). *Governing the Commons: the evolution of institutions for collective action*. Cambridge: Cambridge University Press.

Pakulski J. & Crook S. (1998). The end of the green cultural revolution? In: J. Pakulski and S. Crook (eds.) *Ebbing of the Green Tide? Environmentalism, Public Opinion and the Media in Australia* (1-20). Hobart: School of Sociology and Social Work, University of Tasmania.

Petovar, K. (2015). *Izveštaj o praksi preseljavanja domaćinstava u Kolubarskom lignitskom basenu*. CEKOR.

Petovar, K. (1983). Social pre-conditions for moving inhabitants out of new-purpose zones. *Sociologija sela* 21(82), 211-219.

Petovar, K. (2022). Rudarstvo i lokalne zajednice u Srbiji – od uzajamne zavisnosti do isključivnja zajednice. U: P. Marković, N. Đereg (ured.) *Rudarstvo – opasnosti i izazovi u zaštiti životne sredine* (str. 67-85). Subotica: Centar za ekologiju i održivi razvoj, Subotica.

Petrović, M. (2013). Neke dimenzije ekološkog građanstva. U: M. Petrović, J. Vukelić. *Zaštita životne sredine u Pančevu i Boru: Izazovi participativnog pristupa upravljanju okruženjem* (str. 101-126). Beograd: ISI FF.

Petrović, M., Tošović, L., & Krčum, A. (2024). Preseljenje stanovništva iz zone rudarskih aktivnosti - primer naselja Krivelj. U: M. Joksimović, B. Protić (eds.) *Lokalna samouprava u planiranju i uređenju prostora i naselja* (9–15). Beograd: Asocijacija prostornih planera Srbije, Geografski fakultet Univerziteta u Beogradu.

Petrović, M. (2023). Globalno grabljenje zemljišta i novi ekstraktivizam: Postsocijalistička perspektiva. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja* 42 (2–3), 25–40. DOI: 10.47152/ziksi2023032-

Rootes, C. A. (1997). Environmental movements and green parties in western and eastern Europe, in Redclift, Woodgate (eds.) *The International Handbook of Environmental Sociology*. Cheltenham UK; Northampton, MA, USA: Edward Elgar.

Rootes, C. A. (2007). Acting Locally: the character, contexts and significance of local environmental mobilisation. *Environmental Politics*. 16:5: 722-741.

Schilling-Vacaflor, A., & Eichler, J. (2017). The shady side of consultation: community fragmentation through tactics of 'divide and rule' in Bolivia's resource extraction. *Development and Change*, 48, 1–25. <https://doi.org/10.1111/dech.12345>.

Stojmenović, D. (2024). Krivelj – o selu i seljenju. Digitalni Zavičaj. Dostupno na <http://www.digitalnizavicaj.org.rs/krivelj/> (Pristupljeno: 2. aprila 2025).

Terminski, B. (2013). *Mining-Induced Displacement and Resettlement: Social Problem and Human Rights Issue (A Global Perspective)*. SSRN.

Šerbula, S. (2013). Zagađenje životne sredine u Borskoj regiji. U: M. Petrović, J. Vukelić. *Zaštita životne sredine u Pančevu i Boru: Izazovi participativnog pristupa upravljanju okruženjem* (str. 15- 28). Beograd: ISI FF.